

Doç. Dr. Hasan KAYA

Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Tekirdağ/TÜRKİYE
hasankaya@nku.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-9244-3113

DİVAN ŞİİRİNDE “İŞ ASMAK” DEYİMİ ÜZERİNE

THE IDIOM İŞ ASMAK IN OTTOMAN POETRY

DOI Number: 10.28981/hikmet.495540

ÖZ

Bir dilin anlam zenginliğinin göstergelerinden biri de o dildeki deyim yapılarıdır. Türkçe deyim varlığı bakımından oldukça zengin bir dildir. Divan şairleri Türkçe deyimlerin anlam ve çağrışım zenginliğinden sık sık istifade etmiştir. Bu deyimlerden büyük bir kısmı günümüzde de kullanılmakla birlikte bir kısmı kullanımdan düşmüştür.

Bu makalede bugün deyim sözlüklerinde yer almayan ancak divan şiirinde çok sayıda örneği görülen “iş asmak” deyiminin anlam özellikleri üzerinde durulmuştur. Deyimin yapısı, olumsuz şekli, önüne aldığı farklı yapılarda hangi anlam katmanlarına dönüştüğü; bu deyim divan şairlerinin hangi anlam çerçevesinde kullandığı örneklerle izah edilmiştir. Deyimin kaynağı ve çıkış noktası üzerine tespitler yapılmıştır. Böylece bir yandan deyim sözlüklerine girmemiş bu deyim varlığına dikkat çekilmiş ve anlam çerçevesi çizilmiş, bir yandan da divan şairlerinin sanat ve estetik anlayışları ile Türkçeyi kullanmada deyimlerden nasıl ustalıkla yararlandıkları ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Divan şiiri, deyim, iş asmak, iş asmamak

ABSTRACT

One of the indicators of a language's semantic richness is the idiomatic structures it involves. In this respect, it can be said that Turkish is a very rich language. Ottoman Poetry poets highly benefited from the semantic and associational richness of Turkish language. Most of these idioms have still been used today while some of them have become archaic in time. In this article, semantic features of the idiom “iş asmak, which is often used in Ottoman poetry although not mentioned in the dictionary of idioms, will be analyzed. Structure of the idiom, negative version, meanings it carry when different prefixes are used are attempted to be explained; on the other hand, examples of the use of “iş asmak” by different poets will be explained in terms of the semantic frames it has. Different evaluations about the resource of the idiom and starting point are mentioned until today. Thus, existence of this idiom which is not included in the dictionary of idioms is highlighted in this study and its semantic frame is drawn; artistic and aesthetic understandings of Ottoman poetry poets and their professionalism in the use of Turkish language are presented to the readers in this study.

Keywords: Ottoman poetry, idiom, iş asmak, iş asmamak

Giriş

Deyimin kaynaklarda birkaç farklı tanımı yapılmıştır. Bunlar: “Bir kavramı, bir durumu, ya çekici bir anlatımla ya da özet bir yapı içinde belirten ve çoğunun gerçek anlamlarından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük topluluğu ya da tümce (Aksoy, 1988: 52); genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, ilgi çekici bir anlam taşıyan kalıplaşmış anlatım, tabir (Türkçe Sözlük, 1998: 576); anlatıma akıcılık, çekicilik katan, çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan, genellikle de birden çok sözcüklü dil ögesi, kalıplaşmış sözcük topluluğu (Püsküllüoğlu, 2006: 7); en az iki söz varlığından oluşan ve gerçek anlamları dışında mecazî anlam ile pekiştirilmiş bulunan kalıplaşmış söz öbeği ya da deyiş (Parlatır, 2008: 1)” şeklindedir. Bu tanımlarda deyimlerin iki veya daha çok kelimeden oluşması, mecazlı ve özlü bir anlatıma sahip olması ve kalıplaşması başlıca özellikleridir.

Divan şairleri söylemek istediklerini daha açık, net ve etkili bir biçimde ifade etmek; anlatımı çekici kılmak, şiirlerini süslemek için Türkçe deyimlerden faydalanmışlardır (Kaya, 2011: 15). Deyimlerle divan şairleri söyleyişlerine derinlik ve çok katmanlı bir yapı kazandırır (Ayçiçeği, 2018: 164).

Divan edebiyatında deyim kullanımı ile ilgili son yıllarda pek çok çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalarda bir şairin divanında ya da başka bir manzum eserinde yer alan deyimlerin, bir dönemde kullanılan deyimlerin, birden çok şairin şiirlerinde yer alan deyimlerin tespit edildiği, örneklediği pek çok çalışmanın yapılması deyimlerimizin tespitini sağlamanın yanında Türkçenin deyim zenginliğini de gözler önüne sermesi bakımından oldukça önemlidir. Bugün az bilinen veya tamamen unutulmuş deyimlerin anlam çerçevesinin çizildiği yayımlar da oldukça değerlidir (Kaya, 2018: 496). Buna “gen yakadan”, “el oyunu”, “çok başlu (ziyâde-ser)”, “ter düşmek”, “el arkası yerde”, “kıl yarmak”, “bend geçmek, hurde geçmek, kapı geçmek”, “toprak başa”, “ağzı mühürlü”, “kıl kondurmamak”, “ayak deri” gibi deyimleri ele alan yayınlar örnek gösterilebilir.¹ Kimi zaman günümüzde bilinmeyen deyimlerin bazı metin ve inceleme çalışmalarında deyim olarak anlaşılmadığı veya deyim bilinmemesinden dolayı yanlış okuma ve değerlendirmelerin yapıldığı görülmektedir (Demirkazık, 2013: 619). Divan edebiyatında kullanılan bazı

¹ Detaylı bilgi için bk. Mehmed Çavuşoğlu, “Gen Yakadan”, *Divanlar Arasında*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, s. 98-104; M. Fatih Köksal, “Klasik Şiirimizden Bilinmeyen Bir Deyim: El Oyunu”, *Bilgi*, 2001, S. 16, s. 127-135; Ülkü Çetinkaya, “Divan Şiirinde ‘Çok Başlu (Ziyade-Ser)’ Deyimi Üzerine”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Winter 2009, Volume 4/2, s. 226-245; Ozan Yılmaz, “Klasik Türk Edebiyatı’nda Bir Deyim: Ter Düşmek”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 2009, S. 21, s. 155-170; H. İbrahim Demirkazık, “El Arkası Yerde Deyimi ve Bu Deyimin Divan Şiirindeki Kullanımı”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Spring 2013, Volume 8/4, s. 617-633; Sezer Özyaşar Şakar, “Kılı Kaç Yarmak?”, *TÜBAR*, 2013, S. 14, s. 207-218; Murat A. Karavelioğlu, “Divan Şiirinde ‘Bend Geçmek’, ‘Hurde Geçmek’ ve ‘Kapı Geçmek’ Deyimleri Üzerine”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 2014, S. 31, s. 175-204; Ozan Yılmaz, “Toprak Başa, Baş Toprağa Tarihî Bir Türk Kargışının Klasik Türk Şiiri’ne Yansımaları”, *Millî Folklor*, 2014, S. 101, s. 171-181; Bilal Güzel, “Klasik Türk Şiirinde ‘Ağzı Mühürlü’ Deyimi Üzerine”, *Littera Turca*, Winter 2017, Volume 3/1, s. 99-106; Hasan Kaya, “Divan Şiirinde Kıl Kondurmamak Deyiminin Anlam Çerçevesi”, *Bir Devr-i Kadîm Efendisi Prof. Dr. Tahir Üzgör’e Armağan*, Editör: Üzeyir Aslan, Hakan Taş, Ömer Zülfe, Yayınevi, Ankara 2018, s. 495-508; Hasan Kaya, “Divan Şiirinde Ayak Deri Deyiminin Anlam Özellikleri”, II. Uluslararası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Sempozyumu, Çanakkale, 02.11.2018-04.11.2018.

deyimlerin deyim sözlüklerinde yer almaması veya kullanımdan düşmüş olması bu deyimlerin müstakil değerlendirmelerde ele alınmasını zorunlu kılmaktadır.

“İş Asmak” Deyiminin Yapı ve Anlam Özellikleri

“İş asmak” deyimini bir isim ve bir fiil unsurundan oluşmuştur. Deyim genellikle olumlu çekimde kullanılmakla birlikte “iş asmamak” şeklinde olumsuz yapıda da karşımıza çıkarken az da olsa deyimini oluşturan kelimelerin takdim-tehir yoluyla yer değiştirdiği, deyimini oluşturan yapıların arasına kelime veya kelimelerin girebildiği örneklere rastlanmaktadır.

Bu deyimden bugün dilimizde kullanılan ve “bir işi savsaklamak, geciktirmek, yapmamak” anlamlarına gelen “iş asmak” yapısı ile bir ilgisi yoktur.

“İş asmak” deyimini kapsamlı deyim sözlüklerinde yer almazken M. Ali Tanyeri’nin *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler* adlı eserinde geçmektedir. Burada deyimde “üstün olmak, üstün görünmek” anlamı verilmiş ve Necâtî (ö. 1509) ile Zâtî’ye (ö. 1546) ait birer beyit örnek olarak gösterilmiştir (Tanyeri, 1999: 153).

Deyime dair pek çok örneğe bakıldığında deyimden yaygın ve geniş bir anlam çerçevesine sahip olduğu görülmektedir.

Deyimi meydana getiren kelimelerden “iş” kelimesinin pek çok anlamının yanında “geçim sağlamak için herhangi bir alanda yapılan çalışma, meslek”, “nakış, örgü gibi elde yapılan şey”, “emek, işçilik, ustalık” anlamları da vardır (Türkçe Sözlük, 1998: I/1111). Ayrıca *Tarama Sözlüğü*’nde “iş” kelimesinin “denk, benzer” anlamına da dikkat çekmek gerekir (Dilçin, 2013: 130). Deyimin fiil unsuru olan “asmak” fiilinin deyimde kendi anlamını da hatırlatacak biçimde kinayeli kullanıldığı görülür.

Deyimin anlam özelliklerinin birbiri ile ilişkili dairesel bir yapı arz ettiği, bu yapının merkezinde “baş almak, idam etmek, öldürmek; başını vermek, asılmak” ve “pazarda ustalık eseri bir işi asmak (sergilemek)” anlamlarının olduğu görülmektedir. Bu anlamlara ek olarak deyimden “ustalık, sanat ve hüner göstermek” anlamında kullanımı da söz konusudur. Ustaliğa dair işin asılması o işin sergilenmek üzere asılması şeklinde anlaşıldığı gibi ayrıca mesela bir okçunun veya cambazın insanlar önünde ustalığını sergilemesi şeklinde de karşımıza çıkmaktadır. Deyimin “baş almak, idam etmek; başını vermek, asılmak” anlamları ile “çarşı ve pazarda ustalık eseri ürünü asmak, ustalık sergilemek” anlamının birleşerek kullanıldığı bir anlam dairesi daha söz konusudur. Pek çok örnekte Hallâc-ı Mansûr’un asılması, bazı örneklerde de aşığın veya onun gönlünün sevgilinin saçına asılması ile rakibin âşık tarafından asılması hep “iş asmak” deyimini ile karşılanmıştır.

Deyimin “üstüne” yapısı ile “birinin, bir şeyin üstüne iş asmak” şeklindeki örneklerinde “birini ustalıkta, sanat ve hüner göstererek geride bırakmak”, “birine üstün gelmek” anlamlarında kullanıldığı görülür. Burada da “daha önce asılmış bir işin üstüne iş asarak onu geride bırakmak” şeklinde bir anlamın olduğu dikkat çeker. Bu daire de “ustalık işi eseri sergilemek” anlamı ile ilişkili olup onun devamındaki uygulamaya karşılık gelir. Bu da ustalık iddiası ile asılan işin üstüne veya ustalık iddiası taşıyan kişinin üstüne iş asılmasıdır.

Deyimin olumsuz şekillerinde görülen “üstüne” yapısı ile “iş asmamak” şeklindeki örneklerde “birini geçmemek, bir işte benzersiz olmak, geçilmemek” anlamları söz konusudur.

Bu deyimden dair yapılan taramalarda yaklaşık iki yıllık bir çalışma sonunda tespit edebildiğimiz örnek sayısı 35 olmakla birlikte birbirine çok benzeyen bazı

örnekler bu makaleye alınmamıştır. Taramada pek çok divan, mesnevi, mecmuaya bakılmıştır; yine de divan şiirindeki örneklerin bizim tespit edebildiklerimizle sınırlı olmadığı düşünülmelidir. Bu makalede 20 farklı şaire ait 24 örnek incelenmiştir. Makaleye en çok örneği alınan şair 3 örnekle Zâtî’dir. Yine tespitlerimizde bu deyim en sık kullanan şairlerin Zâtî (dört kez), Necâfî (dört kez) ve Seyyid Şerîfî (üç kez) olduğu görülmüştür. Tespit edilebilen örnekler 15 ve 16. yüzyıla ait örneklerdir. Büyük bir bölümünün 16. yüzyıla ait olması deyim bu yüzyılda yaygın olduğunu, günümüze ulaşmamasından hareketle 17. yüzyıla birlikte kullanımdan düştüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Örnekler üzerinde deyim anlam özelliklerinin tarihî bir sıra ile oluşup oluşmadığı tespit edilememektedir.

Deyimin yapısal ve anlamsal özellikleri şu şekilde sınıflandırılabilir:

1. Baş Almak, İdam Etmek, Öldürmek

“İş asmak” deyiminin olumlu ve olumsuz çekimde kullanıldığı bu ilk anlam dairesinde “baş almak, öldürmek, idam etmek” anlamı söz konusudur. “İş asmak” yapısının önüne bazı örneklerde “bir” kelimesinin de eklendiği ve “bir iş asmak” şeklinde kullanıldığı görülür.

Behiştî Ahmed’in (ö. 1512?) *İskendernâme*’sinden alınan aşağıdaki örnekte deyim “baş almak, öldürmek” anlamında kullanılmıştır. Beyitlerin alındığı bölümde İskender ile Dârâ’nın savaşı konu edilmiştir. İskender, İran’a girmiş bunun üzerine Dârâ Kirman’a kaçmıştır. Dârâ İskender’e bir elçi ile mektup ve hediyeler göndererek barış ister. İskender, barış isteğini kabul eder ve elçiye çeşitli hediyeler takdim eder (Ayçiçeği, 2014: 183). Bu sırada Dârâ’ya iletmesi için elçiye eğer padişahı sözünü tutmaz ve savaşmaya karar verirse kendisinin Anadolu’ya dönmeyeceğini ve orada ya baş alacağını ya da başını vereceğini ifade etmiştir. İskender bu anlaşma metnini yazarak çeşitli hediyelerle Dârâ’ya göndermiştir:

*Bozarsa velî ‘ahdini pâdişâh
İderse yine cem ‘ cenge sipâh*

*Dönüp itmeyem mülk-i Rûm’a nazar
Ya bir iş asam ya virem bunda ser*

*Yazup ‘ahd-nâme cihân-pehlevân
Şehe gönderür bî-kıyâs armagan*

(Ayçiçeği, e-kitap: 118)

Deyimin kılıçla “baş almak, öldürmek” anlamında kullanıldığı aşağıdaki örnek Bâlî Çelebi’ye (ö. 1553) aittir. Sadrazam Mehmed Paşa’ya sunduğu kasidede şair, Mehmed Paşa’yı överken ona “*Dünyada kimse senin iznin olmadan asla baş almadı, kimsenin kılıcı sensiz (senin iraden, iznin olmadan) asla kesmedi.*” diye seslenmiştir. Şairin “kat’â” ifadesini kullanarak “kesmek” anlamına gelen “kat” kelimesini düşündürmek istediği görülür:

*Kimse re’yünsüz iş asmadı cihânda aslâ
Kimsenün hiç kılıcı kesmedi sensüz kat’â*

(Sinan, 2004: 133)

Aşağıdaki beyitte Emrî (ö. 1575), iş asmak deyimini “baş almak, idam etmek, öldürmek” anlamında kinayeli kullanmıştır. Bu örnekte “ustalık göstermek, ustalık eseri ürününü asmak” anlamı da hissedilmektedir. “*(Ey) Emrî! Amaç (bu) devirde önemli bir iş başarmaksa rakibi âhın dumanının ipi ile as.*” şeklinde günümüz Türkçesine aktarılabilecek aşağıdaki beyitte şair, deyim anlamına

ulaşmada “rüzgâr” kelimesini bilerek tercih etmiştir. “İş asmak” deyimine “baş almak, baş alarak ustalık göstermek” anlamı yükleyen şair, rüzgâr kelimesinin yel anlamını da düşünmüştür. Yapılması istenen iş rakibin, âhın dumanının ipi ile rüzgârda asılmasıdır. Dumanın ipe teşbih edildiği bu ifadede duman ipi ile rüzgârlı bir havada birini asmak oldukça zordur. Şair işte “bu zor işi başar ve ustalığını göster, rakibin başını al” diyerek hem deyim anlamını şiire oturtmuş hem de öfke duyduğu rakibin asılmasını istemiştir:

Emrî rakîbi as resen-i dūd-ı âh ile
Maksûd bir iş asmak ise rûzgârda (Saraç, 2002: 266)

2. Ustalık Eseri Bir İş Asmak (Sergilemek)

Deyime dair örneklerde çarşı, pazar ve dükkân ifadelerinin çokça yer alması bu deyim eski bir pazar uygulamasından, âdetinden doğduğu konusunda fikir vermektedir. Pazarda ustalık eseri ürünü sergilemek, ürünü görünür bir yere asmak şeklindeki uygulamanın deyim bu anlamına kaynaklık etmiş olması düşünülebilir. Günümüzde pazarların kıyafet bölümünde ve dükkânların bazılarında ürünün müşterinin görmesi için asılması uygulamasını akla getirecek şekilde eski pazar ve dükkânlarda da ustaların yaptıkları ustalık eserleri satılmak üzere sergilenmekteydi. Deyimin bu anlamında günümüzde de gördüğümüz bu uygulamayı akla getiren kullanımlar dikkat çeker.

Necâî Bey’e ait aşağıdaki örnekte sevgilinin dağınık kâkülü güzellik pazarında iş asmıştır, yaptığı bu işi de şairin gözlerinin dükkânında sergilemiştir. Bu iş, istiâre ile şairin gözlerinden dökülen la’l ve incidir. Şairin la’l ve inciden muradı istiâre ile şeffaf ve kanlı akan gözyaşlarıdır. Burada usta olan sevgili, iş astığı pazar da güzellik pazarıdır. Sevgilinin ustalık eseri işi ise şairin gözlerinden dökülen yaşlardır. Bu yaşlar sevgilinin ustalık eseri olarak şairin dükkâna benzettiği gözlerinde adeta sergilenmektedir. “İş asmak” deyim böylece “ustalık eseri bir işi sergilemek” anlamında kullanılmıştır:

Hüsn bâzârında iş asmış perîşân kâkülün
Gözlerüm dükkânına la’l ü güher zeyn eylemiş (Tarlan, 1997: 299)

3. Ustalık ve Hüner Göstermek

Deyimin, “ustalık ve hüner göstermek” anlamında kullanıldığı aşağıdaki örnek Likâyî’ye aittir. Kemân kaşlı sevgilinin şairin âhı ile el birliği yapan oku, felek tasından geçtiğinde iş asmış olacaktır. Felek, şekil bakımından bir belîğ teşbih ile tasa benzetilmiştir. Okçuların ustalık göstermek için oku, çeşitli aletlerden geçirdikleri bilinir. Hatta okçuların kullandıkları zihgîr adı verilen ve başparmağa takılan yüzükten usta okçuların ok geçirdikleri kayıtlıdır. Bunun dışında okçulukta darb atışlarıyla ayna tabir edilen metallerin delinmesi amaçlanır. Düşmanın zırhını delme becerisi kazanmak için yapılan talimlerde metali delebilecek özellikte yay, ok ve temren tercih edilir (Yücel, 1999: 52-53, 133). Beyitte söz konusu edilen feleğin taşı da metaldir. “El birliği etmek” ifadesi ile şairin âhının bir ok olarak sevgilinin okuna kılavuzluk edebileceği veya ondan önce atılarak çarh tasında bir delik açacağı anlamları çıkarılabilir. Bu ikinci anlamıyla şairin âh okunun açtığı delikten sevgilinin oku da geçmiş olacaktır. İster açılmış bir delikten ok geçirme ister felek tasının delinmesi anlamı kastedilmiş olsun her iki durumda da ortaya çıkan şey ustalıktır. Böylece beyitte “iş asmak” deyim “ustalık ve hüner göstermek” anlamlarına uygun düşecek şekilde kullanılmıştır:

Âhum ile el bir idüp ey kemân-eburî okun
Çarh tâsından geçerse iş asar tîrîn senün (Gıynaş, e-kitap: 1528)

*Dilleri germ itmege bâzâr-ı hüsnünde seniñ
Kâkülün iş asdı bu zülf-i hümayûn üstine* (Gıynaş, e-kitap: 2290)

Lâmi‘î’nin (ö. 1532) *Ferhâd ile Şîrîn* adlı mesnevisinden alınan aşağıdaki örnekte deyimın devrik yapıda kullanıldığı ve deyimı oluşturan yapılar arasına kelimelerin girdiği görülür. Ferhâd’ın kabiliyetinin, ustalığının anlatıldığı beyitte deyimı tam olarak anlamak için deyimın geçtiği beyti önceki beyitlerle birlikte değerlendirmek daha isabetli olacaktır. Bu bölüm, şehzâde olan Ferhâd’ın Kâren’le birlikte taş yonttukları bölümdür. Ferhâd’ın taş yontmakta kısa sürede ustalaştığı belirtilirken uzun sürecek işleri bile aklın almayacağı kısa sürelerde bitirmesi anlatılmaktadır. Yine Mânî’nin yazarak çizerek yaptıklarını o taşlarda yapmaktadır. Kâren ne kadar ince düşünürse düşünsün Ferhâd (şehzâde) onun üstüne yüz iş asmaktadır. Burada “üstüne iş asmak” yapısındaki deyim, Ferhâd’ın taş yontmakta Kâren’i geride bırakmasını, ustalıkta onu geçmesini ifade etmektedir:

*Şu resme işler idi cüst ü çâlâk
Ki irmezdi hayâl ü vehm ü idrâk*

*İki aylık hüner-ver işini râst
Tamâm eylerdi ol bir günde bî-kâst*

*Ne sûret kim kılurdu Mânî tahrîr
İderdi taşda Ferhâd anı tasvîr*

*Ne işde Kâren olsa dikkat-endiş
Asardı üstüne şeh-zâde yüz iş* (Esir, e-kitap: 71)

5.2. Başını (Canını) Vererek Birini Geçmek (Aşmak)

Zâtî’ye ait aşağıdaki örnekte deyimın “birine bir iş asmak” yapısı ile “birine ustalık göstermek, birine ustalığını kanıtlamak, ustalıkta birini geçmek” anlamı öne çıkmıştır. Şairin gönlü aşk ile canını vermekte Hallâc-ı Mansûr’a ustalığını göstermiş, bunu gören Mansûr da asılı kalmıştır. Mansûr’un asılı kalması şairin gönlünün ustalığına olan hayretinden olmalıdır. Şair, Hallâc-ı Mansûr’un asılmasını hüsn-i talil ile gönlünün yaptığı işteki ustalığına olan hayretine bağlamıştır. Bu örneğin 4. bölümde ele alınan ve Hallâc-ı Mansûr’un konu edildiği örneklerden farkı o örneklerde şairlerin başlarını vererek iş asması, Mansûr’un da bunu kıskanması iken burada şairin Mansûr’a iş asması, şairin baş vererek Mansûr’un yaptığı işin üstüne çıkmasıdır:

Bu hâli dâr-ı dünyâda göricek asılı kaldı

Gönül ‘ışk ile cân virmekte Mansûr’a bir iş asdı (Çavuşoğlu ve Tanyeri, 1987: 343)

Aşağıdaki beyitte Bahârî (ö. 1551/52), canını vererek aşk pazarında Mecnûn’un üstüne bir iş astığını belirtirken aşk konusunda Mecnûn’u geride bıraktığını vurgulamıştır. Beyitte aşk; belîğ bir teşbihle aşk pazarı olarak düşünülmüş, yine bu deyimın eski bir pazar uygulamasından doğduğu fikrine örnek teşkil etmiştir. Bu örnek; yukarıdaki çarşı, pazar ve dükkânlarda ustalık ürününü sergilemek uygulamasının devamı niteliğinde bir uygulamayı akla getiren örnektir. Ustalığın sergilenmesi örneklerinin yanında aynı sanatta usta olanların ondan daha güzel bir eserini onu geçtikleri iddiası ile onun üstüne asmaları söz konusu olmalıdır:

*Leylî-i zülfün hevâsında Bahârî can virüp
İşk bâzârında bir iş asdı Mecnûn üstine* (Gıynaş, e-kitap: 2288)

6. Üstüne İş Asmamak (Benzersiz Olmak, Geçilmemek)

Deyimin olumsuz çekimde “üstüne iş asmamak” yapısıyla kullanıldığı örneklerde “bir konuda benzersiz olmak, geçilmemek, tek olmak” anlamları dikkat çeker.

Necâtî Bey’e ait aşağıdaki beyitte deyim “üstüne iş asmamak” yapısındadır. Sevgilinin güzel boyuna çokça güzellik hilati biçilmiştir ama hiçbiri dağınık saçın üstüne iş asmamıştır. “Biçmek” kelimesi mecaz-ı mürsel ile kumaşın biçilip dikilerek hilat haline getirilmesini ifade eder. Sevgilinin güzel boyuna çok sayıda güzellik hilati yapılmıştır ama bunların hiçbiri ona dağınık saçlar kadar yakışmamıştır. “Zülf” her ne kadar yüze dökülen saç olsa da kimi zaman burada olduğu gibi saç anlamında da kullanılır. Beyitte sevgilinin başından ayaklarına doğru adeta bir elbise gibi dökülen dağınık saçları bir elbise gibi düşünülmüştür. İşte bu elbiseyi hiçbir hilat, güzellikte geçememiştir. Burada deyim bir hususta “bir şeyi geçememek, onun üstüne çıkamamak, benzersiz olmak” anlamındadır. Uсталık eseri ürün asıldıktan sonra muhtemeldir ki ondan daha usta işi olduğu iddia edilen bir başka ürün önceki ürünün üstüne asılıyor ve böylece onu geçmiş sayılıyordu. “Birinin üstüne iş asmak”, “onu geçmek, geride bırakmak, ondan üstün olmak” anlamına gelirken “birinin üstüne iş asmamak”, “onu geçememek” anlamına gelmektedir. Şair aslında bir yandan da bir gerçeği dile getirmiştir. Kadınlar elbise giydiklerinde saçlarını o elbisenin üstüne doğru salarlar. Dolayısı ile saç bütün elbiselerin üstündedir. Doğal olarak elbise, saçın üstüne çıkamamış olur. Şair, bunu da kastetmekle birlikte elbette sevgilinin dağınık saçlarının ona ne kadar yakıştığını, onu ne kadar güzel gösterdiğini; hiçbir hilatin onu güzellikte geçemediğini anlatmıştır:

*Çok biçildi hüsn kaddine güzellik hil’ati
Kimsene iş asmadı zülf-i perîşân üstine* (Tarlan, 1997: 476)

Yukarıdaki örneğe benzer bir şekilde Me’âlî (ö. 1535/36), hem kendi sanatını hem de sevgilinin inci saçan dudağını güzellikte kimsenin geçemediğini anlatmıştır. Şair sevgilinin dişlerinin özelliklerini şiire öyle güzel dökmüştür ki diğer bir ifadeyle o incileri öyle güzel dizmiştir ki kimse o şiiri de o inci saçan dudağı da geçememiştir. Burada “nazm” kelimesinin “ipe inci dizmek” anlamı, sevgilinin dişlerinin anlatıldığı şiirde kelimelerin özenle seçilerek kullanılmasına karşılık gelir. Güzel olan hem sevgilinin inci saçan dudağı hem de şairin onları anlatan şiiridir. Şair, şiirinin ve sevgilinin gülen ve güldükçe dişleri gözükken ağzının bir benzerinin ortaya konamayacağı anlatmıştır. Fahriye özelliği gösteren beyit, hem sevgilinin güzelliğini hem de şairin kendi sanatını “iş asmamak” deyimiyile övdüğü bir örnektir:

*Dişlerin vafını bir vech ile nazm itdüm ki ben
Kimse iş asmadı ol la’l-i dür-eşân üstine* (Gıynaş, e-kitap: 2502)

Sehî Bey’e ait aşağıdaki örnek, Me’âlî’nin yukarıdaki beytiyle anlam olarak örtüşmektedir. Şair sevgilinin servi boyunun vafını öyle nakş eylemiştir ki o ustanın üstüne kimse iş asamayacaktır. Beyitte nakş, resm, üstâd tenasübü ile ustalık bağlamı oluşmuştur. Şair nakş sanatındaki ustalığı, sevgilinin güzelliğinin şiirde adeta bir nakış gibi işlenmesini ve o nakışı kimsenin geçemeyeceğini dile

getirirken hiçbir şairin ondan daha güzel bir eser ortaya koyamayacağını anlatmaktadır. Şair kendini sevgilinin servi boyunun vasıflarını nakşetmede usta olarak görmüştür:

Serv kaddün vasfını bir veche nakş eyler Sehi
Kimse bu resm ile iş asmaz ol üstâd üstine (Yılmaz, 2010: 340)

7. Diğer Anlam Özellikleri

Deyimin yukarıda açıklanan anlamlarından hareketle oluşmuş farklı bir anlamı daha ortaya çıkmaktadır. Bir örnekte görülen bu anlamın yukarıda sayılan anlamların dışında “birine kötü bir iş etmek, birinin başına kötü bir iş getirmek” şeklinde değerlendirilebileceği görülmektedir. Hallâc-ı Mansûr’un telmih unsuru olduğu aşağıdaki beyitte Mansûr’un başına gelenlerin sorumlusu olarak felek gösterilmiştir. Ümîdî Ahmed (ö. 1571); “*Gör ne iş asdı ana felek*” derken “*Felek ona (Mansûr’a) ne iş etti, onun başına neler getirdi, gör.*” demek istemektedir. İkinci mısradaki “ana” (ona) kelimesi deyimde bu anlamı vermeyi gerektirmektedir. Aksi halde bu beyit de Hallâc-ı Mansûr’un söz konusu edildiği yukarıda zikredilen beyitlere benzemektedir. Öyle olsaydı Mansûr’un asılmasının sorumlusu olan felek ustalık eserini asan bir usta gibi, gerçekleştirdiği idam ile iş asmış olacaktı. “Ana ne iş asdı” yapısı buradaki kullanımı diğerlerinden farklı kılmaktadır. Bu yüzden deyim buradaki kullanımı “başına kötü bir iş getirmek” şeklinde anlamlandırılması daha doğru olacaktır:

Mansûr-ı zârı derd ile ber-dâr-ı ‘aşk idüp
Gör ne iş asdı ana felek seyr-i dâra gel (Buyruk, 2009: 306)

Sonuç

Deyim sözlüklerine girmemiş ve günümüzde kullanımdan düştüğü görülen “iş asmak” deyiminin oldukça yaygın bir kullanımının olduğu ortaya çıkmıştır. Deyime dair örneklerin 15 ve 16. yüzyıla ait olduğu bu örneklerin de büyük bölümünün 16. yüzyıl metinlerinden olduğu tespit edilmiştir. Buna göre deyim 16. yüzyılda yaygınlık kazandığı ancak sonraki yüzyıllara ulaşmadan kullanımdan düştüğü söylenebilir. Bir isim ve bir fiil unsurundan oluşan deyim pek çok örneğinde “asmak” fiilinin kinayeli kullanıldığı ve gerçek anlamının da şiire uygun düştüğü tespit edilmiştir. Deyimi oluşturan “asmak” fiilinin olumsuz çekimde de kullanılabilirdiği, deyim oluşturan iki sözcüğün takdim-tehir ile yer değiştirebildiği, deyim oluşturan kelimeler arasına kelime ya da kelimelerin girebildiği görülmüştür. Deyimin “baş almak, idam etmek; başını vermek, asılmak” anlamı ile “pazarda ustalık eseri bir işi asmak (sergilemek)” anlam dairelerinin olduğu, bu anlam dairelerinin kesiştiği yerde daha geniş bir anlam dairesinin oluştuğu görülmektedir. Divan şiirinin çağrışımlı zenginliği ile “pazar, çarşı, dükkân, usta, sanat” tenasübü ile “baş almak, idam etmek; asılmak” anlamının ustalık eseri ürünün asılışı ile ilişkilendirildiği ortaya çıkmaktadır. Deyimin “üstüne” yapısı ile olumlu kullanımında “birini bir hususta geride bırakmak” anlamında kullanıldığı, olumsuz yapıda ise “geçilmemek, tek ve benzersiz olmak” anlamlarının söz konusu olduğu görülmüştür. Deyimin “yapılan bir işi asmak ve sergilemek” anlamının eski bir uygulamadan izler taşıdığı, bunun bir ahi geleneği veya pazar âdeti olabileceğine dair tespitler yapılmıştır. Ustalık gösterilerinin de “iş asmak” deyimini ile karşılandığı örneklerin varlığına dikkat çekilmiştir. Deyimin sayılan anlamlarından hareketle “birinin başına bir iş getirmek” şeklinde bir anlamının olduğu görülmüştür. Sayılan bu anlamlarla deyim oldukça geniş bir alanda

kullanıldığı, 17. yüzyıldan itibaren kullanımdan düştüğü söylenebilir. Bu makale ile hem deyim sözlüklerine girmeyen “iş asmak” deyimine dikkat çekilmiş hem de divan şairlerinin Türkçe deyimleri sanat ve estetik anlayışı ile yoğurarak deyimleri kullanırken çok katmanlı anlamsal bir yapı oluşturdukları ortaya konmuştur.

Kaynakça

- Aksoy, Ömer Asım. (1988), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I*, İnkılâp Yayınları, Ankara.
- Ayçiçeği, Bünyamin. (2014), *Behiştî Ahmed Sinan'ın (ö. 917/1511-12?) İskender-nâme'si (İnceleme-Metin)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Tezi, İstanbul.
- Ayçiçeği, Bünyamin. (2018), “Bağdatlı Rûhî'nin (ö. 1014/1605-1606) Gazellerinde Deyimler”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 38, s. 163-202.
- Ayçiçeği, Bünyamin. (e-kitap), *Behiştî Ahmed'in İskender-nâme'si (İnceleme-Metin)*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/57758,behisti-ahmed-iskender-namepdf.pdf?0>.
- Buyruk, İbrahim Etem. (2009), *Ümîdî Ahmet Dîvânı (İnceleme-Metin-Özel Adlar Dizini)*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Çavuşoğlu, Mehmet ve M. A. Tanyeri. (1987), *Zatî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı III*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Demirkazık, H. İbrahim. (2013), “El Arkası Yerde Deyimi ve Bu Deyimin Divan Şiirindeki Kullanımı”, *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, S. 8/4, s. 617-633.
- Dilçin, Cem. (2013), *Yeni Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ersoy, Ersen (e-kitap), *II. Bayezit Devri Şairlerinden Münîrî ve Dîvânı (İnceleme-Metin)*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56095,muniri-divanipdf.pdf?0>.
- Gıynaş, Kamil Ali. (e-kitap), *Pervâne Bey Mecnuası*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55832,pervane-bey-mecnuasi-pdf.pdf?0>.
- Gültekin, Hasan. (2000), *Mecmû'a-i Nezâyir (Transkripsiyonlu Metin)*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Denizli.
- Karavelioğlu, Murat A. (2014), Divan Şiirinde ‘Bend Geçmek’, ‘Hurde Geçmek’ ve ‘Kapı Geçmek’ Deyimleri Üzerine, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 31, s. 175-204.
- Kaya, Bayram Ali. (2011), “Atasözleri ve Deyimlerin Dîvân Şiirinde Kullanımı ile Dîvânların Bu Söz Varlıklarımız Bakımından Önemi”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 6, s. 11-54.
- Kaya, Hasan. (2018), “Divan Şiirinde Kıl Kondurmamak Deyiminin Anlam Çerçevesi”, *Bir Devr-i Kadîm Efendisi Prof. Dr. Tahir Üzgör'e Armağan*, (Editörler: Üzeyir Aslan, Hakan Taş, Ömer Zülfe), Yayınevi, Ankara, s. 495-508.
- Parlatır, İsmail. (2008), *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I*, Yargı Yayınları, Ankara.
- Püsküllüoğlu, Ali. (2006), *Türkçe Deyimler Sözlüğü*, Arkadaş Yayınları, Ankara.
- Saraç, M. A. Yekta. (2002), *Emrî Divanı*, Eren Yayıncılık, İstanbul.

- Sinan, Betül. (2004), *Bâlî Çelebi ve Divanı (2b-35a) İnceleme-Metin*, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Tanyeri, M. Ali. (1999), *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Tarlan, Ali Nihat. (1945), *Hayâlî Bey Dîvânı*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Tarlan, Ali Nihat. (1967), *Zatî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı I*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Tarlan, Ali Nihat. (1997), *Necati Beg Divanı*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Türkçe Sözlük I.* (1998), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ünlü, M. Şahabettin. (1991), *Ubeydi, Hatatı-Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni*, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Yazar, Sadık. (2006), *Seyyid Şerîfî Mehmed Efendi; Hayatı, Divanı ve Hilyesi*, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Yılmaz, Müslüm. (2010), *Sehî Bey Dîvânı (İnceleme-Metin)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Yücel, Ünsal. (1999), *Türk Okçuluğu*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.